

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

РУШИНЕЦЬ ЮЛІЯ ТАРАСІВНА

УДК 349.41

ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНИХ ЗБИТКІВ
ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ

12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Федорович Володимир Іванович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри трудового, аграрного та екологічного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Соколова Алла Костянтинівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри екологічного права;

кандидат юридичних наук, доцент **Зуєв Віталій Анатолійович**, Академія митної служби України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться 29 травня 2015 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: вул. Пушкінська 70, м. Харків, 61024.

Автореферат розіслано 23 квітня 2015 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суттєві зміни у земельному законодавстві України привели до закріплення й розвитку нових правових форм використання земель. Залучення земельних ділянок до ринкового обігу, вдосконалення відносин приватної власності на землю спричинили виникнення нових видів земельних спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків власникам землі та землекористувачам. Відтак, цей спосіб захисту земельних прав у сучасних умовах набув якісно нового змісту.

Наукові дослідження у сфері захисту прав на землю стосуються переважно правових форм захисту, загальної характеристики способів захисту, а також гарантування цих прав. Згадані дослідження безперечно не втрачають свого теоретичного значення й актуальності для сучасної науки. Однак, з'ясування особливостей відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки не знайшло свого відображення у наукових доробках вчених.

Цим обґрунтовується необхідність особливої уваги до питання вдосконалення правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, а відтак, - комплексного дослідження всіх аспектів цього способу захисту прав на земельні ділянки.

Науково-теоретичною базою дисертаційної роботи стали праці відомих вчених у галузі земельного, екологічного та цивільного права: Ф.Х.Адіханова, В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, В.Д.Басая, А.Г. Бобкової, Д.В. Бобрової, С.О. Боголюбова, Д.В. Бусуйок, Х.А.Джавадова, Д.В.Добрачьева, А.П. Гетьмана, М.М. Гершонова, Н.С. Гавриш, І.С. Канзафарової, І.І. Каракаш, В.В. Костицького, І. О. Костяшкіна, С.М. Кравченко, М.В. Красної, О.І. Красова, Н.С. Кузнецової, П.Ф.Кулинич, Е.І.Кельмана, Т.Є.Крисань, Л.В.Лейби, В.В. Луця, Н.Р. Малишевої, І.Б. Мачуської, Г.А.Мисник, А.М.Мірошниченка, Ю.В. Мякохода, В.В. Носіка, О.О. Погрібного, В.К. Попова, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Л.П. Решетник, В. І. Семчика, Н.Д. Сергієвської, Н.І. Титової, В.І.Федоровича, В.П.Цемка, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукової роботи кафедри трудового, аграрного та екологічного права Львівського національного університету імені Івана Франка в межах держбюджетної теми

«Проблеми систематизації трудового, земельного та екологічного законодавства» (номер державної реєстрації 0111U005531).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення науково-теоретичної розробки проблем відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки, а також вироблення наукових рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Відповідно для досягнення зазначеної мети було визначено такі **завдання:**

- сформулювати поняття відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки;

- з'ясувати місце відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам у системі гарантій прав на землю;

- визначити правову природу норм, що регулюють відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам;

- встановити структуру (елементи) шкоди, яка завдається власникам землі та землекористувачам, шляхом негативного впливу на належну їм земельну ділянку, а також з'ясувати відмінність між шкодою та збитками, що підлягають відшкодуванню власникам землі та землекористувачам;

- запропонувати авторську дефініцію поняття збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, та визначити їх склад;

- провести розмежування правових інститутів відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам і втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва;

- охарактеризувати підстави відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки; сформулювати наукові рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання цих підстав;

- з'ясувати правові умови відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам та здійснити їх класифікацію;

- охарактеризувати процедуру визначення розміру і відшкодування збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, а також розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення її правового регулювання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією такого способу захисту прав на земельні ділянки як відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

Предметом дослідження є відшкодування заподіяних власникам землі та землекористувачам збитків як спосіб захисту прав на земельні ділянки.

Методи дослідження. Всебічний аналіз об'єкта дослідження здійснено за допомогою загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання правових явищ.

Історико-правовий метод застосовано при дослідженні генези правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Логіко-семантичний метод був використаний при дослідженні особливостей та ознак понять, що наведені у роботі. Порівняльно-правовий метод застосовувався при проведенні порівняльного аналізу правових норм, закріплених у земельному та цивільному законодавстві, що регулюють відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, а також при дослідженні положень земельного законодавства України та інших держав, що регулюють поняття та окремі підстави відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Порівняльно-правовий метод був також використаний при розмежуванні правових інститутів відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам і втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва. Системно-структурний метод надав можливість визначити місце відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам у системі юридичних гарантій та способів захисту прав на земельні ділянки, виділити види підстав відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, встановити склад збитків, які повинні бути їм відшкодовані.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є однією з перших комплексних наукових праць, яку присвячено науково-теоретичній розробці проблем відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки, а також виробленню наукових рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання земельних відносин у цій сфері.

На захист виносяться наукові положення, сформульовані відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Зокрема, вперше:

- встановлено, що відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам має двояке правове значення: 1) як спосіб захисту прав на земельні ділянки при порушенні цих прав; 2) як гарантія прав на землю при заподіяній шкоди власникам землі та землекористувачам правомірними діями;

- визначено, що відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як спосіб захисту прав на земельні ділянки полягає у здійсненні уповноваженими державними органами сукупності правових дій, спрямованих на усунення порушень та відновлення прав власників земельних ділянок та землекористувачів шляхом компенсації завданих негативних наслідків майнового (еколого-майнового) характеру;

- з'ясовано, що збитки, заподіяні власникам землі та землекористувачам, є грошовим виразом майнової та, в окремих випадках, еколого-майнової шкоди, завданої власнику земельної ділянки чи землекористувачу внаслідок порушення його прав на земельну ділянку;

- зроблено висновок про доцільність визначення розміру збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, фахівцями (експертами) у відповідній галузі знань за результатами проведення експертизи чи оцінки завданої шкоди;

удосконалено:

- положення щодо процедури визначення розміру збитків, які підлягають відшкодуванню власникам землі та землекористувачам. Запропоновано виділити наступні її етапи: 1) експертна грошова оцінка земельної ділянки та об'єктів, що на ній розташовані; 2) встановлення суми витрат, необхідних для відновлення земельної ділянки та приведення її до попереднього стану; 3) обчислення розміру упущеної вигоди;

- наукові позиції про умови відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, що є передбаченими законом обставинами, встановлення яких необхідне для оцінки діяння підставою відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, і які виступають елементами цієї підстави. Умовами відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки є: встановлення факту заподіяння шкоди; протиправність діянь осіб, що спричинили шкоду; наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями та спричиненими наслідками; вина заподіювача шкоди;

- науковий висновок про необхідність вилучення із чинного законодавства застарілих положень про обов'язковість створення спеціальних комісій з метою встановлення розміру збитків власникам землі та землекористувачам;

набули подальшого розвитку:

- теоретико-правові дослідження структури шкоди, завданої шляхом здійснення негативного впливу на земельні ділянки, зокрема, виділено такі її елементи: 1) екологічна шкода (завдана суспільству);

2) економічна шкода (завдана державі); 3) майнова, еколого-майнова та моральна шкоди (завдані власнику землі та землекористувачу);

- теоретичні напрацювання щодо критеріїв розмежування правових інститутів відшкодування збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, і втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Пропонується такими вважати: 1) об'єкт правовідносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням втрат; 2) законодавчо визначені підстави відшкодування; 3) суб'єкт одержання коштів, які сплачуються в порядку компенсації завданої шкоди; 4) мета використання коштів, що надходять в порядку відшкодування збитків і втрат; 5) порядок визначення розмірів збитків та втрат;

- доктринальні напрацювання про земельне правопорушення, що є підставою відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки (ст.152 Земельного кодексу (надалі – ЗК) України). Таким пропонується вважати протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке полягає у незаконному використанні чи розпорядженні земельною ділянкою, недотриманні природоохоронного законодавства, що спричинило псування, забруднення земельної ділянки, втрату її родючих властивостей або заподіяння інших негативних наслідків, чим завдано майнової або еколого-майнової шкоди власнику земельної ділянки та землекористувачу;

- висновки про пріоритетність земельно-правових норм у регулюванні земельних відносин з відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам стосовно норм цивільного права.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що зроблені в дисертаційній роботі пропозиції можуть бути використані для вдосконалення правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, а також для посилення ефективності застосування власниками землі та землекористувачами відшкодування збитків з метою захисту своїх прав на земельні ділянки.

Викладені у дисертації висновки та рекомендації створюють теоретичну основу для подальшого наукового дослідження проблем відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

Результати роботи можуть бути застосовані при проведенні лекційних та семінарських занять з курсів «Земельне право України», «Екологічне право України», «Природоресурсне право України», спецкурсів відповідного спрямування, при написанні навчальних посібників та підручників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані шляхом опублікування тез або виступів на таких наукових конференціях: XVII регіональній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 3-4 лютого 2011 року); Міжнародній науковій Інтернет-конференції «Новітні наукові дослідження держави і права – 2011» (Одеса-Миколаїв, 22 квітня 2011 року); XVIII регіональній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 26-27 січня 2012 року); XIX звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 7-8 лютого 2013 року); «Круглому столі» на тему «Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.); XX звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 6-7 лютого 2014 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені у 11 наукових публікаціях, зокрема, в 5 статтях, опублікованих у фахових виданнях, а також тезах 6 доповідей і повідомлень на наукових та науково-практичних конференціях регіонального й міжнародного рівня.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, поділених на 7 підрозділів, висновків (після кожного розділу та наприкінці дисертації) і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 201 сторінку, із них основного тексту – 176 сторінок. Список використаних джерел містить 195 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, зазначається мета, завдання, об'єкт, предмет, методологічні засади роботи. Сформульовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, а також наведено відомості про апробацію результатів дисертації, її структуру та обсяг.

Розділ 1 «Загальна характеристика відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки» складається з двох підрозділів, у яких з'ясовується місце відшкодування збитків у системі гарантій прав на землю та

способів захисту прав на земельні ділянки. Здійснюється аналіз правових норм, які регулюють відносини з відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

У підрозділі 1.1. «Відшкодування заподіяних збитків у системі гарантій прав на землю» зауважено, що відносини відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам врегульовано нормами двох глав ЗК України - главі 23 «Захист прав на землю» та главі 24 «Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам», об'єднаних в одному розділі V ЗК України «Гарантії прав на землю». Однак, у земельному законодавстві та юридичній літературі відсутнє визначення поняття відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки. Аналіз чинного законодавства дає можливість стверджувати, що інститут відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам має dvojake правове значення: як спосіб захисту прав та як гарантію прав на землю.

Запропоновано класифікувати гарантії прав на землю на: 1) матеріальні - передбачені главами 23 ЗК України і 24 ЗК України та 2) процесуальні - визначені главою 25 ЗК України. Водночас, матеріальні гарантії поділяються на: гарантії захисту прав (гл. 23 ЗК України «Захист прав на землю») та гарантії реалізації прав (гл. 24 ЗК України «Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам»).

Гарантії захисту прав на землю застосовуються у випадку порушення цих прав, а гарантії реалізації стосуються випадків заподіяння шкоди цим суб'єктам правомірними діями (ст.156 ЗК України). Найважливішою гарантією захисту прав на землю є закріплений у ЗК перелік способів захисту прав на земельні ділянки (ст.152 ЗК України).

З'ясовано, що поняття гарантії прав на землю є ширшим від поняття способу захисту прав на земельні ділянки, а відшкодування збитків як спосіб захисту прав (гл.23 ЗК України) відрізняється за своїм змістом та підставою застосування від відшкодування збитків відповідно до ст. 156 ЗК України (гл.24 ЗК України).

За характером правових норм відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам відноситься до матеріально-правових способів захисту, а за джерелом закріплення - може бути як договірним, так і позадоговірним способом захисту прав на земельні ділянки, тобто застосовуватися на підставі закону.

Зроблено висновок, що відшкодування збитків як спосіб захисту прав на земельні ділянки полягає у здійсненні уповноваженими

державними органами сукупності правових дій, спрямованих на усунення порушень і відновлення земельних прав власників земельних ділянок та землекористувачів шляхом компенсації завданих негативних наслідків майнового (еколого-майнового) характеру. Таке відновлення земельних прав власників землі та землекористувачів здійснюється в обсязі, який міг би існувати за умови не вчинення порушення прав.

У підрозділі 1.2. «Юридична природа норм, що регулюють відносини у сфері відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» зроблено висновок, що особливості правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам доцільно характеризувати за наступними критеріями: 1) підстава відшкодування; 2) склад збитків, які відшкодовуються власникам землі та землекористувачам, а також 3) порядок визначення їх розміру.

Відносини відшкодування збитків регулюються нормами земельного та цивільного законодавства України.

У роботі обґрунтовується пріоритет застосування норм земельного законодавства при регулюванні відносин з відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Норми цивільного законодавства до зазначених відносин можуть застосовуватися у субсидіарному порядку.

Розділ 2 «Збитки, заподіяні власникам землі та землекористувачам, як правова категорія» складається з двох підрозділів, у яких досліджується співвідношення понять шкоди, втрат і збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, з'ясовуються елементи складу збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам.

У підрозділі 2.1. «Поняття та склад збитків, що відшкодовуються власникам землі та землекористувачам» встановлено, що до структури шкоди, яка спричиняється внаслідок здійснення негативного впливу на земельні ділянки входять такі елементи: 1) екологічна шкода (завдана суспільству); 2) економічна шкода (завдана державі); 3) майнова, еколого-майнова та моральна шкода (завдана власнику землі та землекористувачу). Заподіяння майнової шкоди власнику земельної ділянки чи землекористувачу не у всіх випадках поєднується із екологічною шкодою.

Визначено, що майнова шкода, яка заподіюється власникам землі та землекористувачам, полягає у погіршенні майнового становища власника земельної ділянки чи землекористувача, спричиненого зменшенням вартості (втратою) його майнового блага – земельної

ділянки - та/або зменшенням чи неможливістю одержання доходів від використання земельної ділянки, та/або спричиненням певних незручностей, зумовлених неможливістю використання земельної ділянки. Екологічною шкодою, що заподіюється власникам землі та землекористувачам, є обмеження можливості власника землі та землекористувача використовувати належну їм земельну ділянку у її безпечному та непорушному стані внаслідок погіршення якості земельних ресурсів.

Під збитками, заподіяними власникам землі та землекористувачам, потрібно розуміти грошовий вираз майнової та, в окремих випадках, еколого-майнової шкоди, спричиненої власнику земельної ділянки чи землекористувачу внаслідок порушення його прав на земельну ділянку.

Доведено, що склад збитків, які підлягають відшкодуванню, залежить від того, який вид шкоди був заподіяний власнику земельної ділянки та землекористувачу.

Зауважено, що у земельному законодавстві не передбачено такого елемента збитків як витрати, які особа мусить зробити для відновлення свого порушеного права, і не враховано елементів складу збитків, що відображають порушення якості природних ресурсів. Це зумовлює необхідність внесення відповідних змін до законодавства, яким закріплено склад збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам.

У підрозділі 2.2. «Розмежування збитків власникам землі та землекористувачам і втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва» визначено критерії розмежування збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, і втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Такими необхідно вважати: 1) об'єкт правовідносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням втрат; 2) законодавчо визначені підстави відшкодування; 3) суб'єкт одержання коштів, які сплачуються в порядку компенсації завданої шкоди; 4) мета використання коштів, що надходять в порядку відшкодування збитків і втрат; 5) порядок визначення розмірів збитків та втрат.

Розділ 3 «Правовий механізм відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» складається з трьох підрозділів, у яких здійснюється аналіз законодавчо визначених підстав відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, встановлюються умови їх відшкодування, а також досліджується

порядок визначення розміру та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

У підрозділі 3.1. «Підстави відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» обґрунтовано, що підстави відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам поділяються на дві групи: 1) підстави відшкодування збитків як способу захисту прав та 2) підстави відшкодування збитків як гарантії реалізації прав власників землі та землекористувачів (ст.156 ЗК України).

Підставою відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки є вчинення особою земельного правопорушення, яким завдано шкоди власнику землі та землекористувачу. Таке правопорушення запропоновано визначати як протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке полягає у незаконному використанні чи розпорядженні земельною ділянкою або недотриманні природоохоронного законодавства, що спричинило псування, забруднення земельної ділянки, втрату її родючих властивостей або заподіяння інших негативних наслідків, чим завдано майнової чи еколого-майнової шкоди власнику земельної ділянки та землекористувачу.

Правомірні діяння, перелічені у ст.156 ЗК України, не є підставами відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки.

У підрозділі 3.2. «Умови відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» аргументовано, що у випадку вчинення земельного правопорушення перелік умов відшкодування збитків власнику земельної ділянки та землекористувачу є таким: встановлення заподіяної шкоди; протиправність діянь осіб, що спричинили шкоду; наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діяннями та спричиненими наслідками, а також вина правопорушника. Ці умови утворюють склад земельного правопорушення, яке є підставою відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

Крім зазначених загальних умов відшкодування збитків, окремими правовими нормами передбачені спеціальні умови, які застосовуються тільки в чітко визначених законодавством випадках. У разі відсутності спеціальних приписів для вирішення спору про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам необхідно виходити із концепції загальних умов їх відшкодування.

У підрозділі 3.3. «Порядок визначення розмірів та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» обґрунтовано, що комісії у передбаченому чинним сьогодні

законодавством складі фактично не мають можливості впливати на визначення розміру збитків, оскільки їх розрахунок здійснюється за чітко встановленими методиками та/або з урахуванням сум, наведених у задокументованих доказах. Відповідно автором доведена необхідність внесення змін до законодавчого порядку визначення і відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам в частині виключення норм про обов'язкове створення спеціальних комісій для встановлення розміру збитків.

Дисертантом запропоновано визначати розмір збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, експертами (оцінювачами) з обґрунтуванням вартості земельної ділянки та суми, на яку спричинено шкоду, в спеціальному висновку чи звіті. Оцінка земельної ділянки, так само як і остаточного розміру збитків власникам землі та землекористувачам, може здійснюватися колегіально декількома експертами (оцінювачами).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у здійсненні науково-теоретичної розробки проблем відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам як способу захисту прав на земельні ділянки, а також виробленні наукових рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання земельних відносин у цій сфері.

1. Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам має двояке правове значення: 1) як спосіб захисту прав на земельні ділянки; 2) як гарантія прав на землю при заподіяній шкоди власникам землі та землекористувачам правомірними діями.

2. Відшкодування збитків як спосіб захисту прав на земельні ділянки полягає у здійсненні уповноваженими державними органами сукупності правових дій, спрямованих на усунення порушень та відновлення прав власників земельних ділянок та землекористувачів шляхом компенсації завданих негативних наслідків майнового (еколого-майнового) характеру. Таке відновлення земельних прав власників земельних ділянок та землекористувачів здійснюється в обов'язі, який міг би існувати за умови не вчинення порушення прав.

3. Відшкодування збитків спрямоване не просто на відновлення прав власника землі та землекористувача, а на забезпечення реалізації права власності та права користування земельною ділянкою у її непорушеному, безпечному для

користування стані, що невід'ємно пов'язано із здійсненням конституційного права кожного на безпечне довкілля, зокрема, користування природними ресурсами у їх первісному, непошкодженому стані.

4. Збитки – категорія суб'єктивна, яка в грошовій формі відображає ступінь спричиненої шкоди власнику землі та землекористувачу. Поняття збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, означає грошовий вираз майнової та, в окремих випадках, еколого-майнової шкоди, завданої власнику земельної ділянки чи землекористувачу внаслідок порушення його прав на земельну ділянку.

5. Близьким за змістом до інституту відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам є інститут відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва. Однак, між ними є й суттєві відмінності: 1) об'єкт правовідносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням втрат; 2) законодавчо визначені підстави відшкодування; 3) суб'єкт одержання коштів, які сплачуються в порядку компенсації завданої шкоди; 4) мета використання коштів, що надходять в порядку відшкодування збитків і втрат; 5) порядок визначення розмірів збитків та втрат.

6. У сфері правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам існує пріоритет земельно-правових норм над нормами цивільного права України, зважаючи на специфіку об'єкта земельних відносин, а також особливості шкоди, що заподіюється власнику землі та землекористувачу.

7. Підстави відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам поділяються на дві групи: 1) підстави відшкодування збитків як способу захисту прав та 2) підстави відшкодування збитків як гарантії реалізації прав власників землі та землекористувачів (ст.156 ЗК України).

8. Аналіз положень ст.156 ЗК України дає підстави стверджувати наступне:

1) вилучення (викуп), тимчасове зайняття земельних ділянок для інших видів використання, погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей земель, приведення їх у непридатний для використання стан може здійснюватися не лише щодо сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, але й щодо земельних ділянок інших категорій та цільового призначення. Тому пропонується внести зміни до ст.156 ЗК з приводу заміни слів

«сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників» на «земельні ділянки» у пп. «а», «б», «г», «г» ст.156 ЗК;

2) закріплення у п. «а» ст.156 ЗК такої підстави як викуп є недоречним, тому що останнім етапом процедури викупу є укладення договору купівлі-продажу або міни із власником земельної ділянки, що є відображенням принципу свободи договору; викупна ціна – істотна умова цього договору та основне зобов'язання за цим договором;

3) необхідним є включення до переліку підстав компенсації збитків власникам землі та землекористувачам, визначених ст.156 ЗК України, примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, зважаючи на відсутність вільної згоди власника земельної ділянки у цьому випадку та заподіяння йому шкоди;

4) термін «вилучення» земельної ділянки у п. «а» ст.156 ЗК стосується права користування, а не права власності на земельну ділянку. Розкриваючи поняття «землекористувач», який має право на відшкодування збитків за п. «а» ст.156 ЗК України, необхідно розуміти, що це не лише постійний користувач, але й орендар, особа, що використовує земельну ділянку на праві сервітуту, а також на інших правах, які припиняються в результаті вилучення, викупу чи примусового відчуження земельної ділянки у її власника (постійного користувача);

5) тимчасове зайняття земельних ділянок для інших видів використання (п. «б» ч.1 ст.156 ЗК України) та самовільне зайняття земельних ділянок - дві самостійні підстави, які одержали правове регулювання за різними статтями ЗК (ст.156 та ст.212 ЗК України) і передбачають різні діяння заподіювача шкоди.

6) включення до переліку підстав відшкодування збитків неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки є необґрунтованим та недоцільним, зважаючи на загальну структуру збитків, що включає реальні збитки та упущену вигоду (неодержані доходи).

7) пропонується внести зміни до ЗК України, виклавши ст.156 у такій редакції:

«Стаття 156. Підстави компенсації збитків власникам землі та землекористувачам

Власникам землі та землекористувачам підлягають компенсації збитки, заподіяні внаслідок:

а) примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності;

б) вилучення земельних ділянок для суспільних та інших потреб;

в) тимчасового зайняття земельних ділянок для інших видів використання;

г) встановлення обмежень у використанні земельних ділянок».

9. Умови відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам – передбачені законом обставини, встановлення яких необхідне для оцінки діяння підставою відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, і які виступають елементами цієї підстави.

10. Визначення при обчисленні розміру збитків величини умовно рівної розміру еколого-господарського елемента шкоди, заподіяної певному власнику земельної ділянки чи землекористувачу, забезпечить реалізацію принципу повного відшкодування збитків, а також відновлення права кожної особи на користування безпечними природними ресурсами в межах належної цій особі земельної ділянки.

11. Створені місцевими державними адміністраціями (виконавчими комітетами рад) комісії фактично не мають можливості впливати на визначення розміру збитків, оскільки їх розрахунок здійснюється за чітко встановленими методиками та/або з урахуванням сум, наведених у задокументованих доказах. Відповідно виникає необхідність внесення змін до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.1993 р. №284.

12. Доцільним є виключення законодавчих норм про обов'язкове створення комісій з метою визначення розміру заподіяних збитків та закріплення положень про їх обчислення експертами (оцінювачами) з обґрунтуванням вартості земельної ділянки та суми, на яку спричинено шкоду, в спеціальному висновку чи звіті. Оцінка земельної ділянки, так само як і встановлення остаточного розміру збитків власникам землі та землекористувачам, може здійснюватися колегіально декількома експертами (оцінювачами).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Рушинець Ю.Т. Генеза правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам / Ю.Т. Рушинець // Університетські наукові записки, часопис Хмельницького університету управління та права. – 2011. – № 3 (39). – С. 176-182.
2. Рушинець Ю.Т. Розмежування збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, і втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва / Ю.Т. Рушинець // Юридична Україна. – 2011. – № 10 (106). – С. 66-71.
3. Рушинець Ю.Т. Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам у системі гарантій прав на землю / Ю.Т. Рушинець // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 332-340.
4. Рушинець Ю.Т. Підстави та умови відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам / Ю.Т. Рушинець // Університетські наукові записки, часопис Хмельницького університету управління та права. – 2013. - №4 (48). – С.341-347.
5. Рушинець Ю.Т. Изъятие, выкуп и принудительное отчуждение земельного участка как основания возмещения убытков собственникам земли и землепользователям / Ю.Т. Рушинець // *Legea si Viata* (Закон и жизнь, г. Кишинев, Республика Молдова). – 2014. – №8/3. – С.123-127.
6. Рушинець Ю.Т. Співвідношення цивільного та земельного законодавства у сфері правового регулювання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам / Ю.Т.Рушинець // Міжнародна наукова Інтернет - конференція «Новітні наукові дослідження держави і права – 2011» (22 квітня 2011 року), зб. наук. праць. – Том.1/ за ред. С.В. Ківалова, В.О. Тулякова, О.В.Козаченка. – Миколаїв: Національний університет «Одеська юридична академія», 2011. – С.243-247
7. Рушинець Ю.Т. Поняття відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам / Ю.Т. Рушинець // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції (3-4 лютого 2011 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 246-248.
8. Рушинець Ю.Т. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам / Ю.Т. Рушинець // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції (26-27 січня

2012 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 261-262.

9. Рушинець Ю.Т. Співвідношення понять «шкода» та «збитки, заподіяні власникам землі та землекористувачам» / Ю.Т. Рушинець // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIX звітної науково-практичної конференції (7-8 лютого 2013 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 220-221.

10. Рушинець Ю.Т. Поняття та склад збитків, що відшкодовуються власникам землі та землекористувачам / Ю.Т. Рушинець // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матеріали «круглого столу» (Харків, 6 грудня 2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Харків: Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2013. – С.285-288.

11. Рушинець Ю.Т. Поняття та склад збитків, що відшкодовуються власникам землі та землекористувачам / Ю.Т. Рушинець // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XX звітної науково-практичної конференції (6-7 лютого 2014 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 251-253.

АНОТАЦІЯ

Рушинець Ю.Т. Відшкодування заподіяних збитків як спосіб захисту прав на земельні ділянки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06. – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України, Харків, 2015.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки. У роботі з'ясовано двояке правове значення інституту відшкодування збитків: як способу захисту та як гарантії прав на землю. Запропоновано визначення понять збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, правопорушення, що є підставою відшкодування збитків, відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки тощо.

Здійснено розмежування поняття збитків, заподіяних власникам землі і землекористувачам, та інших суміжних категорій (шкоди, втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва).

Запропоновано низку наукових висновків з питання відшкодування збитків як способу захисту прав на земельні ділянки, обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та вирішення проблемних питань практики.

Ключові слова: відшкодування збитків, спосіб захисту прав, збитки, заподіяні власникам землі та землекористувачам, шкода, підстави відшкодування збитків, порядок відшкодування збитків.

АННОТАЦІЯ

Рушынец Ю.Т. Возмещение причиненных убытков как способ защиты прав на земельные участки. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсовое право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2015.

Диссертация посвящена комплексному исследованию возмещения убытков как способа защиты прав на земельные участки.

В работе определено двойственное правовое значение института возмещения убытков собственникам земельных участков и землепользователям: как способа защиты и как гарантии прав на землю. В частности, установлено, что возмещение убытков как способ защиты является одним из видов гарантий прав на землю, а именно – гарантий их защиты.

Определено место возмещения убытков в системе способов защиты прав на земельные участки.

Предложено определение понятия убытков, причиненных собственникам земли и землепользователям, возмещения убытков как способа защиты прав на земельные участки, правонарушения, являющегося основанием возмещения убытков собственникам земли и землепользователям, условий возмещения убытков собственникам земли и землепользователям и т.д.

Исследована юридическая природа норм, регулирующих возмещение убытков собственникам земли и землепользователям. Доказана приоритетность норм земельного права при регулировании

возмещения убытков собственникам земли и землепользователям относительно норм гражданского права.

Осуществлено разграничение понятий убытков, причиненных собственникам земли и землепользователям, и других смежных категорий (вреда, потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства). Охарактеризовано правовое регулирование состава убытков, причиненных собственникам земли и землепользователям. Определены критерии разграничения убытков собственникам земли и землепользователям и потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства.

Проанализированы законодательные основания возмещения убытков собственникам земли и землепользователям. Установлено, что основанием возмещения убытков как способа защиты прав на земельные участки является правонарушение, причинившее вред собственнику земли и землепользователю. Внесены рекомендации относительно совершенствования правового регулирования оснований возмещения убытков собственникам земли и землепользователям.

Исследованы условия возмещения убытков собственникам земли и землепользователям как способа защиты их прав. Сделан вывод, что такими условиями являются: установление факта причинения вреда; противоправность действий лиц, причинивших вред; причинно-следственная связь между противоправными действиями и наступившими последствиями; вина причинителя вреда.

Проведен анализ действующего порядка определения размера и возмещения убытков собственникам земли и землепользователям. Определены недостатки и пробелы законодательного порядка определения размера убытков. В частности, доказана необходимость исключения правовых норм об обязательности создания специальных комиссий, определяющих размер убытков собственникам земли и землепользователям.

По результатам исследования сделаны научные выводы по вопросу возмещения убытков как способа защиты прав на земельные участки. Сформулированы соответствующие предложения по совершенствованию законодательства Украины и решению проблемных вопросов практики в исследуемой области.

Ключевые слова: возмещение убытков, способ защиты прав, убытки, причиненные собственникам земли и землепользователям, вред, основания возмещения убытков, порядок возмещения убытков.

SUMMARY

Rushynets Iu.T. Paying damages as a remedy to protect rights to land. – Manuscript copyright

The Thesis for an academic degree of the Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.06 – Land Law, Agrarian Law, Environmental Law, Natural Resources Law. – Yaroslav Mudryj National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

The Thesis is devoted to the comprehensive research of paying damages as a remedy to protect rights to land. Twofold legal significance of paying damages institute is established: as a remedy and a legal guarantee of land rights. The definitions of damages caused to land owners and land users, violation as a ground for paying damages, paying damages as a remedy to protect rights to land etc. are proposed.

The damages caused to land owners and land users and other adjacent categories (damage, loss of agricultural and forestry production) are differentiated.

Scientific conclusions in relation to paying damages as a remedy to protect rights to land are drawn, the propositions concerning improvement of current legislation and settlement of problematic issues of practice are made.

Key words: paying damages, remedy, damages caused to land owners and land users, loss, grounds for paying damages, procedure of paying damages.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук Барабаш Н. П.

Підписано до друку 27.03.2015 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умов. друк. арк. 0,7 облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1088.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77